Zöldi László

„Drámát Shakespeare, /
Poloskát Dietrichstein /
irt a legjobban."

Ki tette híressé a pesti rovarirtót?

Az igényes olvasók azonnal rávágnák, hogy Karinthy Frigyes. Hisz' a két világháború közt talán leghíresebb reklámszöveg alig leplezett utalás közismert irodalmi paródiakötetére, az *Így írtok ti*-re. Van is benne logika. Mielőtt azonban elmerülnénk a részletekben, érdemes bemutatni a mottóként közölt versike másik főszereplőjét, Dietrichstein urat.

A legutóbbi száz év sajtójában gyakran foglalkoztak vele. Körülírták lakástakarítási vállalkozónak, nevezték cianózónak, féreg-, patkány-, poloska- és rovarirtónak. A Központi Értesítő 1933. november 16-i számában például ez olvasható róla: „Dietrichstein Pál budapesti lakos, ablak- és szobatisztítással, féreg- és patkányirtással, szőnyegporszívással, megóvással és javítással foglalkozó üzlettulajdonos." A céget apja, D. Mór alapította, a neves Budapest-kutató, Buza Péter szerint „a poloskairtás pesti nagymestere". Halála hozta haza hosszas külföldi tartózkodás után az ifjabbik Dietrichsteint, aki 1917-ben vette át a vállalkozás irányítását.

Átlagosnál hatékonyabb szert fejlesztett ki, amely egy korabeli hirdetés szerint „kitűnő rovarpor sváb- és orosz-férgek ellen". Ezt mérget a többi rovarirtónak nagykereskedőként is árulta, 15, 40 és 75 koronás adagokban – a kártevőktől megtisztítandó lakások méreteinek megfelelően. De ha az ifjabbik Dietrichstein 1917-ben tért haza külföldről – honnan is? –, és a korona 1927 első napjától lett az immár önálló Magyarország hivatalos fizetőeszköze, akkor a mondás eredete kinyomozható.

Elvégre egy fiú átvette az apja cégét, és a külföldi tapasztalatok alapján korszerűbb módszerekkel hirdette a hagyományos portékájukat. Az újszerű kereskedelmi, ma úgy mondanánk, hogy marketing szemléletbe belefért az, ami kirajzolódik a visszaemlékezésekből. Dietrichstein junior pályázatot hirdetett az írók-költők számára. Innen származik az ismeretsége Karinthy Frigyessel, a hasonló korú íróval. Az ismeretségből pedig ismertség lett.

1. „Így irtok én”

Karinthy paródiakötete 1912-ben nagy visszhangot keltett az irodalmi életben. Ez hidegen hagyta az idősebbik Dietrichsteint, izgalomba és helyzetbe hozta viszont az örökösét. Ezért lepte el a magyar főváros hirdetőoszlopait két versszerűen, egymás alá tördelt félmondat: „Így írtok ti (Karinthy) / Így irtok én (Dietrichstein).” Ehhez aligha kellett költői lelemény, elég volt észrevenni a kapcsolódási lehetőséget. Majdnem mindegy, hogy a cég új tulajdonosa érzékelte-e, vagy a pályázók közül Karinthy. A pofonegyszerű szöveg a visszaemlékezők szerint 50 koronát ért a rovarirtónak.

E szám tovább szűkíti az eredetkutatást. A plakátok ugyanis 1917 után jelentek meg Budapest utcáin, de 1922 előtt. Rajtuk az egyik értelmező szárnyalóan lírai megfogalmazása szerint „homályban bujkáló árny hatásosan pusztítja a férget”. A másodlagos megjelenés sem lett az újságokéi. Több emlékező utalt arra, hogy a családi ládafiában lelt képeslapot, rajta a plakátokon látható rajz, amelyet egyelőre nem sikerült föllelni. De az 1917-es dátum azért is mérvadó, mert a világháború negyedik évében egy munkás havonta 100-130 monarchiabeli koronát keresett.

Mai kifejezéssel élve a kétsoros összehasonlítás mintegy félhavi minimálbért jelentett tehát Karinthy Frigyesnek. Honoráriumnak nem is kevés. A világháború után azonban annyira elértéktelenedett a korona, hogy például a pesti zsidóság népszerű vicclapját 15 koronáért árulták a rikkancsok. Azért említem épp Az Ojságot, mert az 1922. július 22-i számban apróhirdetés látott napvilágot, a reklámokat közlő oldal legeslegutolsó szövegeként: „Shakespeare szülőfalujából tiltakoznak a legújabb összehasonlítás ellen: ’Drámát Shakespeare, poloskát DIETRICHSTEIN legjobban irt.’„

Ez bizony álhirdetés a javából. A szerkesztőség valamelyik munkatársa vetette papírra, hogy a továbbfejlesztett reklámszöveg egy alaposan végiggondolt marketing-kampány harmadik szakaszában az újságok hasábjain is nyomatékot kapjon. A szlogennek több sajtószakmai érdekessége is van. Az egyik az, hogy az „írt” és az „irt” merőben mást jelent, és erről a szerző látszólag nem vett tudomást: Shakespeare-t lefokozta Dietrichstein szintjére, a rovarirtót pedig fölemelte a drámaíró szintjére.

A másik érdekesség, hogy Shakespeare neve a kezdőbetűtől eltekintve kisbetűkkel jelent meg, Dietrichsteiné viszont csupa nagybetűvel. Ezt nyilván nem a szerző döntötte el, hanem a megrendelő. Ugyanez az álhirdetés ugyanezzel a szöveggel napvilágot látott az augusztus 5-i, a szeptember 2-i, 16-i és 30.-i számban is. Okkal indulhatunk ki abból,

hogy Dietrichstein Pál fontosnak tartotta, ezért finanszírozta a háromlépcsős reklámkampányt.

Az apróhirdetésnek álcázott szerkesztőségi közlemény harmadik érdekessége, hogy az Aradi Közlöny 1924. október 25-i számában a világ legismertebb drámaíróját szintén kisbetűkkel nyomtatták, a világszerte ismeretlen hirdettető nevét pedig csupa nagybetűvel. Dr. Stauber József főszerkesztő, a Trianon utáni Romániában rekedt újságíró ugyanis ezer szállal kötődött a budapesti sajtóhoz. Ezzel magyarázható Az Ojságéhoz kísértetiesen hasonló szövegváltozat: „Drámát legjobban Shakespeare írt, de poloskát egyedül LOVAS irt." A pesti rovarirtó helyét és nagybetűit átvette az aradi rovarirtó. A gyengébb felfogásúak kedvéért pedig a mondat helybéli szerzője szájba rágta, hogy a drámaíró munkája írásnak tekinthető, a helybéli ciánozóé viszont irtásnak.

2. Az i viszontagságai

A rövid és a hosszú i szövevényes kapcsolata végighúzódik a szállóigévé híresedett reklámvicc immár évszázados történetén. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának volt egy folyóirata, a Magyarosan. Az 1943/10. számban dörgedelmes cikket közölt Tóth József. Felidézte a „Drámát Shakespeare, poloskát Dietrichstein irt legjobban." mondatot, és hozzáfűzte, hogy az „írt és irt között ég és föld van". Okfejtése mindvégig tudományos jellegű, de nem független a hazai zsidóság életvitelét 1938 óta korlátozó törvényektől. Nem foglalt állást abban, hogy kitől származik az elmarasztalt reklám, azt azonban érzékeltette, hogy akik asszimilálódtak a magyarságba, azok szerinte korántsem a hibátlan magyart beszélik és főleg írják.

Az antiszemita felhang hiányzott a nyelvész Grétsy László néhány évtizeddel későbbi cikkéből. Kár, hogy a világnézetileg elfogulatlan ismeretterjesztő sem értette, hogy a reklámversike szerzője épp a rövid és a hosszú i összemosására építette azt a fránya jelmondatot. Grétsy így érvelt: „Ismerem még az ősi reklámot is, hogy 'Drámát Shakespeare, poloskát Dietrichstein írt legjobban!' Shakespeare valóban írt, de Dietrichstein, a poloskairtó?!" (Honismeret, 2000/2.) Az a benyomásom, hogy a kitűnő nyelvész félreértette a tételmondatot.

Végtére is Dietrichstein gyakorlatias tevékenységét eleve hosszú í-vel jellemezte, és mint szellemi alkotást marasztalta el. Becsületére válik, hogy később enyhítette, módosította az álláspontját. Az Élet és Tudomány című hetilap 2004. január 9-i számában már pontosabban fogalmazott: „A reklámszakma a XX. században lépten-nyomon alkalmazta a

szójátékot. Karinthy még parodizálta is a túlzásokat: „Drámát Shakespeare, poloskát Dittrichstein irt legjobban." Ezúttal csak a rövid i-t használta, mert ekkor már megértette az írt és irt közti szójáték dramaturgiai jelentőségét. Az pedig ne zavarjon bennünket, hogy a Dietrichstein helyett Dittrichsteint írt. Ez gyakran előfordult a család hivatalos irataiban is.

A költő Kemény Dezső azonnal megértette a csíziót. A Hírlap című dunaújvárosi újság 1995. október 27-i számában így jellemezte a helyzetet: „A 'Drámát legjobban Shakespeare, poloskát legjobban Dietrichstein irt.' S röhögött egész Budapest az írt-irt játékon." Ungvári Tamás ugyanezt a könnyedséget, ötletességet emelte ki az Amerikai Népszava 2009. október 2-i számában: „Gyönyörű játék a hosszú és rövid magánhangzóval. A poloskairtó irtott, a drámaíró írt." Az író-kritikus-dramaturg-művelődéstörténész tucatnyi Karinthy-kötet szövegét gondozta, a purista nyelvészekkel szemben adhatunk a véleményére, bár elfogult Karinthy iránt.

3. Mégis ki írta a versikét?

1968 után egyre kevésbé lehet Karinthy Frigyes kizárólagosságát hangoztatni. Akkor jelent meg Békés István vaskos könyve, a Napjaink szállóigéi. A szerző Karinthy még élő kortársait szólaltatta meg, és a visszaemlékezések nyomán megkockáztatta, hogy a reklámszöveget inkább a finom tollú Szép Ernőnek érdemes tulajdonítani. Ezt azonban vitathatóvá teszi egy időbeli korlát. Patika című, gyakran ma is játszott darabját 1920. február 13-án mutatták be a budapesti Belvárosi Színházban. A mértékadó fővárosi sajtóban jó kritikát kapott, ezt sokallta meg az Új Nemzedék című fajvédő újság főmunkatársa, Lendvai István.

1920. március 21-én, vasárnap, az 1919-es proletárdiktatúra első évfordulóján Vidéki álnéven intézett nyílt levelet a főszerkesztő Milotay Istvánhoz. (Az utókornak mondom: a Horthy-korszak két későbbi véleményformálójáról van szó.) Lendvai ízekre szedte „a zsidóság cezaromániájának egyik legárulkodóbb esetét". A hosszú írásban olvashatunk „a szellemi gettó cezaromániájáról", az „amerikai-zsidó stupiditásról", az „amúgy is gyönge molnárfereneciádából gyöngült szépiádákról". A kommünt elsöprő „ellenforradalom" szókészletét harsogó újságokban valóságos hecckampány bontakozott ki.

Szép Ernő a már-már fizikai létét veszélyeztető támadások elől Bécsbe menekült. Egy vagy két évig az osztrák fővárosban ette az emigránsok keserű kenyerét. Ha a mikrofilológiai nyomozás a második

időpontot támasztja majd alá, akkor pedig aligha lehetett itthon, amikor ama bizonyos ál-apróhirdetés megjelent Az Ojság hasábjain. Ettől persze a rossz anyagi helyzetben lévő költő még Bécsből is küldhette a reklámmondatot Dietrichstein Pálnak. Akár illett is volna stílusához a versike. A sajtótörténeti nyomozás befejezéséig azonban némi fenntartással ugyan, de kitartok Karinthy Frigyes szerzősége mellett.

Nemcsak az Így írtok ti miatt. Azért is, mert a családja Karintiából származott el, és Kohn bácsi tehetséges fia 1887-ben már Karinthyként született Budapesten. Öröksége egy mítosz volt Karintia közismert helyéről, a Dietrichsteinről, vagyis a környéket évszázadok óta uraló Dietrichek kövéről. A Dietrichstein jó név volt a Habsburgok birodalmában. 1527 óta akadt belőle gróf. herceg, salzburgi érsek és olmützi bíboros, császári tanácsadó és miniszter, író és válogatott jéghokis. A patinás család hírneve hízelgett a pesti rovarirtónak, így lett Dietrichstein Pál állandó kültag a New York kávéházban, Karinthy törzsasztalánál. De egy dúsgazdag cianozó miért ülhetett be a szellemi nagyságok közé?

4. Mit keresett Karinthy a Kertész utcában?

Idős kollégám, Várkonyi Tibor egy évvel a halála előtt, 2017. november 4-én személyes hangú cikket jelentetett meg a Népszavában. Kiderül belőle, hogy nagyszülei a pesti Nagykörút egyik mellékutcájában, a Kertész utca 18-ban laktak. Ő épp náluk tartózkodott, amikor Karinthy Frigyes tűnt fel a házban, amely helyet adott a Színpadi Szerzők Egyesületének. A neves író beszédbe elegyedett a kamasz fiúval, aki elkísérte őt az Operaházhoz. Nem vonom kétségbe, hogy Karinthynak dolga lehetett az egyesületnél, talán honoráriumot vett föl a pénztárban.

Igen ám, de akár meg is látogathatta a szintén ott lakó poloskairtót. Sőt, ha már arra járt, akkor egy füst alatt mindkét ismerősét fölkereshette. Mert Dietrichstein Pállal nemcsak a karintiai Dietrichstein mítosza kötötte össze. Az is, hogy pénzszűkében reklámversikéket írt a cégének. A Kertész utca 18. gyalogosan ötpercnyire van a New York kávéháztól. Márpedig Dietrichstein úrnak tetszett a szellemi pezsgés, még akkor is, ha az asztaltársaság tagjai viccelődtek rajta. A feltörekvő parvenüt látták benne.

A Magyar Nemzet 1984. szept. 25-i számában (szabó) kellemes hangvételű tárcában idézett föl egy írói élethelyzetet. Karinthy Frigyes „dolgozott a törzsasztalnál. Reisz Gyula irodalmi főpincérrel már meg-

állapodott, hogy 'kivételesen' hitelbe kávézik és ebédel. Ekkor belépett a kávéházba Dietrichstein úr. Karinthy letette a töltőtollát: – 'Uram, egy pillanatra! Ha most új reklámot írok önnek, fizet 200 pengőt?' 'Áll az alku! – így Dietrichstein." Az író egy kutyanyelvre ráfirkantotta a következő reklámszöveget, mely aztán terjedt város- és országszerte: Drámát Shakespeare, poloskát Dietrichstein irt legjobban!"

A történet így is lejátszódhatott persze, de nem 1927 után, a pengős korszakban. Az angol drámaíró és a magyar rovarirtó, az írás és az irtás szellemes összehozása ugyanis a koronás korszakban ment végbe. Elvégre már 1922-ben, ama bizonyos ál-apróhirdetés révén teljes fényében pompázott egy vicclapban. Úgy képzelem, hogy az első változat, a pályázaton nyertes „Így írtok ti (Karinthy), Így irtok én (Dietrichstein)" ára Karinthy Frigyes zsebébe vándorolt. A második változat pedig, vagyis a „Drámát Shakespeare, poloskát Dietrichstein irt legjobban." nem keletkezhetett 1927 után.

Elképzelhető, hogy a koronában mért honoráriumot Karinthy Frigyes kapta, erre azonban térjünk majd vissza, ha a szépernős bizonyítékokat is górcső alá vesszük. Addig is foglalkoztat, vajon mi történt a meghíresedett Dietrichstein Pállal. Túlélt egy pört, amelyet árdrágításért sózott rá egy lakástulajdonos. 1938-tól a zsidótörvények egyre szűkebb körbe szorították, 1944-ben nyarán pedig családostul áttelepítették a Szövetség utca 17-be. A csillagos ház még közelebb van a New York kávéházhoz, de a hajdani nagyvállalkozónak arra már nem volt pénze, hogy be is üljön.

5. Mi történt a rovarirtóval?

Wekerle Szabolcs a Magyar Nemzet munkatársa 2014. május 31-én megszólaltatott egy filmrendezőt a csillagos ház hajdani lakói közül. Kárpáti György elmondta, hogy „A ház 'sztárja' Dietrichstein ciánozó, akinek nevét Karinthy Frigyes örökítette meg halhatatlan reklámszlogenjében." Hogy aztán mi történt vele, azt homály fedi. Lehet, hogy nem élte túl a holokausztot. Lehet, hogy túlélte, és újraindította a hétköznapokban nélkülözhetetlen vállalkozását, amelyet aztán 1949-ben bizonyára államosítottak. Ő maga pedig kivándorolt Izraelbe vagy az Egyesült Államokba.

Valószínű, hogy Karinthy Frigyesnek köszönhette az ismertségét, de akárhová vetette is a sors, ő már nem az a Dietrichstein volt, akit magyar nyelvterületen egy nagy hírre vergődött reklámversike tett közismertté.